

ROUSSEAU: UNA FILOSOFIA DE LA CONTRADICCIÓ

Ramon ALCOBERRO

... les nostres ànimes s'han corromput a mesura que les nostres Ciències i les nostres Arts, avancen cap a la perfecció (...)
S'ha vist fugir la virtut a mesura que la seva llum s'elevava sobre l'horitzó.

Rousseau: Discurs sobre les Ciències i les Arts (III)

Biografia i trets fonamentals

Rousseau i les dones

Rousseau i Diderot

Rousseau i Voltaire

La qüestió de la felicitat

La natura, projecció o projecte?

De què serveix la filosofia?

De què serveix la religió?

La voluntat general: l'home i el ciutadà

L'educació, eina de ciutadania

Rousseau i la Revolució Francesa

La teoria del «JO» i la nova sensibilitat

Biografia i trets fonamentals

Hi ha poques vides tan romàntiques (en el sentit de «novel·lesques») com la del ciutadà de Ginebra, Jean-Jacques ROUSSEAU. No és algú que hagi viscut de primera mà situacions històriques importants, ni que hagués tingut (com Diderot o Voltaire) tractes continuats amb els grans d'aquest món. Més aviat al contrari, aspirava a viure apartat, a passar desapercebut i a trobar refugi en la natura, però –malgrat una misantropia exagerada– el seu estil de vida i les seves conviccions van tenir una influència capdal al pensament, a la vida quotidiana (i fins a la moda en el vestir!) al llarg de gairebé mig segle. Sense la seva obra, ni el Romanticisme ni el Socialisme haurien estat el que van arribar a ser.

Però ROUSSEAU al llarg de la seva vida és també un “cas clínic”, de manera que quan la paraula “masoquisme” encara no existia, els psiquiatres parlaven de “rousseauisme”. Fou un individu carregat de contradiccions i va ser conscient tota la vida de la seva personalitat malaltissa. Ell parla sovint del seu excés d’imaginació, provocat per la seva «vivacit  de sentir», un tret de caràcter que li va marcar la vida. La seva infància problem tica (la seva mare va morir de part) el va marcar molt profundament i deix  una petja important en les seves teories educatives. Sembla que patia, a més, un problema prost tic important i que aquesta malaltia (amb retencions urinàries, etc.) en una  poca on aquestes situacions eren de mal resoldre li provocava una situació de vergonya i de malestar personal important.

Parlarem més endavant de la seva estranya relació amb les dones, però per començar volem tan sols remarcar la complexitat psicològica i vital del personatge. A la seva autobiografia LES CONFESIONS diu que: «sentia abans que pensava» i no seria debades oblidar aquesta estranya personalitat en adreçar-nos a la seva obra.

Molt per sobre, podem distingir quatre periodes en l’evolució de ROUSSEAU:

1.- **Els anys de joventut:** Va n ixer a Ginebra (28 de juny de 1712), en una família d’artesans. La seva mare va morir al cap de deu dies i el seu pare el va educar d’una manera que, fins i tot per a l’època, era com a mínim descurada. Un dia de 1728 va decidir fugir de casa i durant 18 anys fou un rodamón. Per circumstàncies de la vida, va anar a parar com a lacai a casa de Françoise-Louise de la Tour, Mme. de Warens (1699-1762), una aristòcrata sexualment frustrada, que s’ensopia molt amb el marit lluny de casa, que el va prendre sota la seva protecció –en els diferents sentits de la paraula– i «el va fer un home», en el sentit estrictament físic. L’educació estranya, fragmentària, descompensada, de ROUSSEAU es compr n millor quan se situa en aquest món humiliant de criats i lacais, proper a la novel la picaresca. Mme. de Warens (ella mateixa conversa) el fa convertir al catolicisme i el problema religiós, ROUSSEAU l’arrossegar  tota la vida.

2.- **El filòsof:** Després, d’una sèrie d’aventures curioses, arriba a París on intenta guanyar-se la vida com a copista de música i s’ajunta amb Thérèse Levasseur, que serà la seva companya i amb qui sembla que tingué cinc fills, tots abandonats als Enfants-Trouv s, tot i que potser aquesta  s una llegenda que va fer circular per amagar el problema prost tic. En l’ambient bohemi del moment, coneix Diderot que preparava llavors la ENCYCLOPÉDIE. Però Diderot fou empresonat per haver escrit una obra satírica i a l’octubre de 1749, quan anava caminant a visitar el seu amic a la presó de Vincennes, ROUSSEAU té la famosa «il luminació». Descobreix al “Mercure de France” l’anunci d’un concurs proposat per l’Acadèmia de Dijon sobre “si el gènere humà progressa constantment cap a millor”.

En aquell precís moment intueix l'essencial del seu sistema: «les contradiccions del sistema social». ROUSSEAU sempre defensarà unes poques intuïcions que es troben ja als seus dos primers llibres: el DISCURS SOBRE LES CIÈNCIES I LES ARTS (1749-1750) i EL DISCURS SOBRE L'ORIGEN DE LA DESIGUALTAT (1755):

- L'home és bondadós per naturalesa: «Res mal fet no va sortir de les mans de l'Autor de les coses»
- És el sistema social –i específicament, l'existència del dret de propietat– el que ens torna dolents i inhumans.
- L'educació «negativa», basada en no tòrcer les inclinacions naturals dels infants és la més adient.
- Cal una reformulació del sistema social per tal de fer compatible la igualtat natural i el progrés tecnològic (convertit en degradació moral).

En essència tota la seva filosofia està continguda en aquestes tesis. ROUSSEAU serà sempre el filòsof dels pobres, dels trepitjats i humiliats en la Revolució Industrial, tot i que, tècnicament, la seva filosofia sigui poc més que la versió laica del mite del Paradís perdut i el pecat original.

3.- **L'exiliat:** L'any 1762, com a conseqüència de l'edició de l'ÉMILE es veu obligat a exiliar-se. Es refugia a Suïssa, a Prússia i, finalment, a Anglaterra, convidat per Hume. Allí és rebut per Erasmus Darwin, l'avi del teòric de l'evolució. Però pateix ja un autèntic deliri de persecució i acaba barallat amb tothom. L'any 1767 torna a França on serà hoste de diversos grans senyors.

4.- **La vellesa:** A partir de 1770 viu discretament a París on escriu diversos textos autobiogràfics, llibres que seran bàsics per a la concepció romàntica del "jo". L'any 1778 accepta l'hospitalitat del marquès de Girardin a Ermenonville, mor el 2 de juliol del mateix any, un mes després del seu enemic Voltaire. L'any 1794 les seves restes són transferides al Panthéon (París).

Rousseau i les dones

És difícil entendre la biografia de Jean-Jacques passant per alt el paper de les dones en la seva vida i obra. Sense fer psicologia recreativa, és obvi que en la personalitat rousseauniana hi ha unes quantes dones que hi deixen una petja extraordinària. Esmentem-ne només algunes:

1.- **La mare, Suzanne Rousseau:** Morta al cap de nou dies d'infantar-lo. Apareix en el record del filòsof com un ésser bell, virtuós, ric, tendre i sensible. No cal tenir tirada a la psicoanàlisi per endevinar que la seva absència (més o menys

coberta per una tieta) li provocà un buit que serà simbòlicament cobert per la Mare-natura. El fet que es cregués, a més, culpable de la mort materna, complica també el perfil psicològic del nostre autor.

2.- «Maman», Mme de Warens: Als setze anys troba a Annency Françoise-Loiuse de la Tour, «Maman», dama que després d'haver abandonat el marit i abjurat de la religió calvinista vivia còmodament d'una pensió del Rei. Era un personatge d'un gran interès, aventurera (va participar en estranyes operacions d'espionatge) i fantasista (va morir en la misèria). Amb la de Warens viu la seva iniciació sexual, francament traumàtica, vist ella que usava Rousseau com una joguina sexual (1736). Rousseau van mantenir una relació epistolar amb ella tota la vida i es van veure diverses vegades.

3.- Zulietta: Una prostituta de Venècia, on el filòsof visqué un any (1743-1744) com a secretari d'ambaixada, amb qui va fallar al moment decisiu, provocant que ella s'exclamés: «deixa't estar de dones i dedicat a les matemàtiques!». Mereix estar aquí per remarcar el tema de l'estranya sexualitat d'un Rousseau que, per la seva banda, confessa haver experimentat plaer fent-se picar (en la infància) per mademoiselle Lambercier i assumint un capteniment masoquista amb mademoiselle Goton.

4.- L'esposa, Thérèse Levasseur: Thérèse (1721-1801) fou la seva companya des de 1745, la seva esposa per matrimoni civil des de 1768 i li sobrevisqué força anys, de manera que fins i tot va cobrar una pensió de viduïtat atorgada per la Revolució. Era inculta, xafardera, bocamolla, capaç d'organitzar uns espectacles que déu n'hi do –i, a més, anava a tot arreu amb la seva mare. Diderot va conspirar per separar-los, i en va sortir escaldat. Potser era l'única persona al món capaç d'entendre una personalitat complexa com la de Rousseau. Segons el filòsof van tenir cinc fills; però –tot i haver-hi diverses opinions al respecte– sembla difícil de creure.

5.- Sophie d'Houdetot: La cunyada de Mme. d'Épinay, propietària de la casa de l'Ermitage on Rousseau vivia retirat (1755) fou el personatge que inspirà la Sophie de LA NOUVELLE HÉLOÏSE. Però ella era amant del poeta Saint-Lambert a qui restà fidel «de cos i de cor», de manera que la relació fou platònica. És significatiu que a les seves novel·les i molt especialment a LA NOUVELLE HÉLOÏSE la situació preferida de Rousseau són els trios, on ell té un paper passiu.

*****

Podríem fer una llarga relació de dones amb les quals Rousseau tingué relacions de diversa mena (Mlle Galey, Mlle de Graffenried, Mlle de Breil, Madame Basile, Madame de Larnage...) però en l'essencial del que es tracta aquí és d'assenyalar que són relacions bàsicament desgraciades, on la passió és sistemàticament frustrada. Hom podria interpretar aquesta dada com una estratègia o un joc literari però segurament dona una clau psicològica important sobre el personatge.

Rousseau i Diderot

Són els dos filòsofs més importants del XVIII francès i, alhora, simbolitzen les dues maneres (bàsicament incompatibles) d'entendre el sentit de les Llum. Diderot és el materialista, crític, liberal, escèptic i anticolonialista, el savi capaç de dedicar la seva vida a una causa que considerava sagrada; l'home optimista que creu estar fundant una nova religió irònica (la de la Cultura) en lluita contra la superstició. Rousseau, en canvi, és –per dir-ho massa de pressa– un l'home que no sap situar-se davant la societat burgesa –i liberal– que s'acosta.

Quan ambdós van conèixer a París, el 1742, Diderot tenia vint-i-nou anys i Rousseau trenta i eren, senzillament, dos bohemis que vivien de feines petites, amb més pena que goig (Diderot feia traduccions de l'anglès i Rousseau era copista de música). Quan Diderot va esdevenir director de l'ENCYCLOPÉDIE encarregà a Rousseau els articles de música i, com ja hem dit, l'empresonament de Diderot és la circumstància que es troba a l'origen de la il·luminació filosòfica de Rousseau.

Com a mínim podem establir sis diferències bàsiques entre ambdós:

- Diderot és un materialista biòleg convençut, mentre que Rousseau, tot i que en conflicte amb la fe, la necessita de manera íntima i sempre restarà un "creient", mentre Diderot desenvolupa un curiós –i prou humà– escepticisme solidari, prou més valuós en tant que gratuït.
- Diderot creu en la idea de progrés i en la tecnologia, mentre que per a Rousseau el progrés moral porta inevitablement a la decadència material.
- Diderot nega l'existència d'un suposat origen moral de la humanitat, "l'estat de natura", que Rousseau considera una hipòtesi central. Per a Diderot l'únic "estat de natura" propi dels humans és l'activitat sexual, a la qual hom pot tornar sempre que vulgui.
- Per a Diderot la idea de "culpa" i/o de "mal" moral és una ficció interessadament produïda per l'Església i l'únic mal és de caire polític, mentre que l'obra de Rousseau dona voltes a l'aparició del mal moral. Diderot és, simbòlicament, un epicuri, mentre Rousseau no deixa de ser un cristià cultural.
- Diderot creu fermament en el sentit col·lectiu de la tasca enciclopèdica, mentre Rousseau és un individualista, autor d'una obra molt personal i que viu en la solitud, més o menys bucòlica.

- Diderot albira en una societat burgesa de petits propietaris, mentre Rousseau defensa que la propietat privada és a l'origen de la decadència de la moralitat

Diderot, a més, viu i treballa envoltat d'un grup de «philosophes», el cercle del baró d'Holbach, la famosa "coterie", que Rousseau considera un nucli de llibertinatge i un feix d'enemics personals seus. Rousseau era, a més, un tipus rancunios, mentre que Diderot, que podia tenir un moment colèric, no coneixia la rancúnia. Quan Diderot va escriure, en una obra de teatre, LE FILS NATUREL, que: «tan sols el dolent viu sol», Rousseau, que defensava la soledat de l'home natural, s'ho va prendre com un insult personal.

L'any 1758, en el prefaci de la LETTRE À D'ALEMBERT SUR LES SPECTACLES la ruptura es feu oficial. Però cal notar que el moment triat equivalia a una traïció perquè en aquell moment la tasca enciclopèdica estava passant per grans dificultats (i oficialment prohibida) de manera que l'abandonament de Rousseau equivalia a una victòria dels enemics de les Llums. D'aleshores ençà no deixà de proclamar que Diderot era el seu enemic jurat, i de veure complots per tot arreu, mentre que Diderot donava la culpa del fet al «caràcter ombrívol» de l'antic amic. Per a Diderot, Rousseau pot mentir, però no és un mentider sinó un home encegat per la passió fins a negar la raó. En l'exageració rousseauiana, i en la seva ingenuïtat, pura transposició d'esquemes bíblics de caiguda i redempció, hi ha, alhora, l'error i la grandesa. La història intel·lectual de les Llums no es pot entendre sense considerar que de la petja de Rousseau i de la de Diderot neixen intuïcions bàsiques (tot i que contraposades) de la modernitat.

Rousseau i Voltaire

Rousseau i Voltaire són dues antípodes ben clares. Rousseau s'identifica com a «ciutadà de Ginebra» i, per tant, republicà, mentre Voltaire és cortesà i parisenc. Voltaire és un gran senyor, cosmòpolita, mentre Rousseau es presenta com a «nat pobre i pagès» i menysprea la glòria i la fortuna. Tot els separa en la seva concepció de la vida, com en la seva teoria política i social. Voltaire exalta el luxe com a eina del progrés, Rousseau detesta luxe i progrés en nom de la moral. Voltaire sospitarà sempre que els arguments rousseauians són l'última trinxera de la religió contra les llums.

Tanmateix, als inicis de la seva carrera intel·lectual, Rousseau va intentar aconseguir l'amistat –i la protecció– de Voltaire, representant d'una generació anterior i ja instal·lada al poder cultural. Quan l'any 1755, Rousseau li va enviar el DISCURS SOBRE L'ORIGEN DE LA DESIGUALTAT, Voltaire va respondre irònicament: «He rebut, senyor, el vostre llibre contra el gènere humà; us l'agraeixo. Mai no s'ha emprat tanta agudesesa [esprit] a voler tornar-nos animals. Agafen ganes de posar-se a quatre grapes quan es llegeix la vostra obra».

Les relacions es van deteriorar ràpidament, quan aquell mateix any, Voltaire va publicar el POEMA SOBRE EL DESASTRE DE LISBOA la seva magnífica

reflexió sobre el mal, i Rousseau va respondre amb la CARTA SOBRE LA PROVIDÈNCIA.

Finalment, Rousseau va escriure la CARTA DEL 10 de JUNY de 1760: «Ja no us aprecio més, senyor; m'heu fet els mals que més mal em feien, a mi, al vostre deixeble, al vostre entusiasta... Us detesto, en fi, perquè vós ho heu volgut; però us detesto com l'home més digne d'estimar-vos si ho haguéssiu volgut... Adéu, senyor».

En qüestions de religió, Rousseau s'oposa al deisme voltairià. Per a Voltaire la religió era una necessitat social (sobretot per consol dels pobres, és clar!); i tot i que criticava els dogmes, el clergat –i especialment el celibat hipòcrita– i el fanatisme, no dubtava d'un Déu racional, que actua com a gran rellotger de l'univers. En la concepció voltairiana déu és la «Intel·ligència suprema» i parla a través de l'ordre del món.

Per a Rousseau, en canvi, Déu «parla al cor del l'home», i no és cap Gran Arquitecte, sinó una emoció, un sentiment en què ell, com a humà «creu, vol, espera», com dirà a la CARTA SOBRE LA PROVIDÈNCIA (1756).

Hi ha, encara, un segon motiu de baralla entre ambdós: la teoria política i social. Voltaire reivindica totes les formes de llibertat (de les persones, d'expressió, de consciència) però no la igualtat; més aviat, al contrari, creu que l'existència de dues classes socials, «els rics que manen i els pobres que obeeixen», com diu a l'article "Égalité" del DICTIONNAIRE PHILOSOPHIQUE, ajuda el progrés a través de l'establiment de la competència i del comerç. Això és precisament el que Rousseau detesta.

- Voltaire, que escriu aquell gran himne a la bona vida que és LE MONDAIN, creu en el luxe i en la civilització, eines que ens protegeixen contra la barbàrie; i ridiculitza sense embuts l'estat de natura que Rousseau defensa com a ideal d'harmonia.
- Per a Rousseau el luxe és un insult als pobres, mentre que Voltaire nota que gràcies al luxe d'un gran senyor poden viure un munt de pobres.
- Voltaire és el gran defensor de la civilització, mentre que per a Rousseau, com diu al DISCURS SOBRE LA DESIGUALTAT: «el ferro i el blat han civilitzat els homes i han perdut el gènere humà».
- Voltaire defensa el dret humà al divertiment, com a just premi i contrapès d'una vida de treball. Rousseau, en canvi, ho subordina tot a la justícia i a la igualtat social i no deixa de dir que, per exemple, el teatre és una «escola de vicis i de mals costums» per a una societat que vol sòbria i quasi espartana.

També en aquest cas el liberalisme voltairià i el socialisme igualitarisme que s'inspira en Rousseau han continuat polemitzant més enllà de tots dos personatges històrics.

La qüestió de la felicitat

Una convicció essencial en la filosofia de Rousseau és que felicitat i vida social són mútuament contradictòries. Les grans ciutats i les capitals són un cau de dissorts, on triomfen el vici i l'opressió de l'home per l'home. L'home només pot ser feliç en contacte amb la natura. I encara més estrictament: només pot ser feliç quan està sol. La misantropia voltairiana obre el camp a la concepció romàntica de la natura.

El sentiment de la pròpia existència demana silenci i escolta del propi cor. Per això la contemplació de la natura ens obre a Déu, entès d'una manera més immanent que transcendent. La felicitat demana, com a mínim, tres elements, que tots junts formen allò que avui anomenaríem un "estil de vida".

- La pau: perquè és feliç qui supera les tensions i esdevé capaç de tranquil·litzar el seu cor. En aquest sentit, el sexe i la passió amorosa són incompatibles amb la felicitat.
- El present: que constitueix la dimensió temporal de la felicitat. En certa manera, la felicitat demana allunyar-se de la història i de la seva remor. El present de la felicitat dona una certa idea d'eternitat.
- La unitat: que és el sentiment còsmic de fusió entre home i natura, només a l'abast de l'home sensible.

Cap d'aquests tres elements pot ser assolit sense una llarga lluita i una complexa preparació sensitiva. La felicitat pertany a l'ordre del sentir més a l'acció o al pensament. Al DISCURS SOBRE L'ORIGEN DE LA DESIGUALTAT ho expressa prou clarament: «L'home que medita és un animal depravat»; per a ser feliç no cal pensar, sinó aprofundir en un mateix, en un llarg aprenentatge solitari. Mentre la societat apareix com a "obstacle" per a la sensibilitat, la felicitat, com la natura, és qüestió de "transparència". Ser feliç és una lluita llarga per a ser sensitiu.

La natura: projecció o projecte?

És costum resumir la filosofia rousseauniana per interacció de tres conceptes bàsics: «Estat de Natura», «Estat Social» i «Contracte». De fet, en el context de les Llums, ROUSSEAU és dels pocs filòsofs –sinó l'únic– que té un sistema unitari. Però cadascun d'aquests conceptes bàsics porta implícita una consideració antropològica (un determinat concepte de què és l'home), una consideració històrica (una visió sobre la significació del temps) i una concepció espiritual (una certa idea sobre com ha de ser el món).

El concepte de «Natura» és més teòric, o simbòlic, que empíric. Com a hipòtesi, reposa en una concepció sobre l'esdevenir del món, sobre la història i sobre l'home. En aquest sentit no importa que la idea de natura només ens sigui comprensible (paradoxa aparent) per la cultura. El que realment ha descobert ROUSSEAU –i el que de debò li importa –no és la natura sinó la història com a lloc de la jerarquia i de la desigualtat abassegadora. La història li sembla un ànimament condemnable i es permet de somniar, rigorosament, un món en què la sociabilitat i el progrés no haguessin succeït més. La natura bàsicament li serveix per contrastar la distància que hi ha entre el que ens mereixeríem (l'harmonia) i el que ens toca suportar en la realitat. L'evidència que la història és desigual i opressiva mena a desitjar –a somniar, fins i tot– en un espai i un temps on l'home fos quelcom diferent al subjecte “civilitzat” (però incivil) que coneixem. D'aquí la necessitat –més lògica que no pas històricament constatable– de l'Estat de Natura.

En el protestantisme calvinista, la perfecció de Déu apareix i es manifesta en la Creació. Aquesta intuïció, (el mite del Paradís), ROUSSEAU la recull i la transforma profundament. Cal que hi hagi, abans de la història, un moment en què les desigualtats no haguessin estat causades pel diner i pel poder, sinó per la força, l'edat i la destresa individual, qualitats totes elles insuficients per a establir una autèntica desigualtat.

La noció d'Estat de Natura, segons diu ell mateix al DISCURS SOBRE L'ORIGEN DE LA DESIGUALTAT: «potser no existeix ni ha existit mai», però és una hipòtesi útil per a «esclarir que hi ha d'originari i d'artificial en la natura actual de l'home».

L'Estat de Natura dóna testimoni –abans que res– d'una degradació. És aquella mena de món que hem perdut i que mai no recuperarem. L'home és, però, un ésser destinat a «trencar la natura eterna»; està construït, per així dir-ho, de tal manera que necessàriament ha de trencar l'equilibri biològic per endinsar-se en l'àmbit de la cultura.

En l'Estat de Natura l'home primitiu experimenta tres sentiments que defineixen allò que de més noble hi ha en nosaltres:

- La llibertat: perquè en la natura l'home no coneix cap altre límit que el que ell mateix posa a les seves inclinacions. La llibertat dels boscos, però, no és una llibertat política que es pugui negociar o delegar, sinó una condició vital
- La pietat natural: perquè l'home es descobreix com un ésser sensible i solidari

- La facultat de perfeccionament perquè la necessitat de sobreviure el fa cercar la pròpia millora.

Però és aquest darrer element el que provocarà que l'home, ésser inestable al cap i a la fi, acabi per abandonar l'Estat de Natura, on hi ha llibertat però no progrés. Una sèrie de fets naturals (entre els quals esmenta la hipòtesi del desplaçament de l'eix de la terra) fan que l'Estat de Natura desaparegui i que els humans s'associïn i apareguin l'agricultura i la metal·lúrgia. I d'aquí la decadència de l'home en l'Estat Social. Quan la humanitat cau en l'Estat Social apareixen la desigualtat, la guerra, la violència i l'esclavatge. L'acusació primordial que fa a l'Estat Social és que, per impostura, s'ha destruït la innocència originària i premoral de la Natura.

AI DISCURS SOBRE L'ORIGEN DE LA DESIGUALTAT situa en la propietat privada la decadència de la dignitat i de la llibertat, alhora que dóna una de les primeres formulacions del que més endavant serà el Socialisme: «Guardeu-vos d'aquest impostor [el primer que gosà dir: "això és meu"]; esteu perduts si oblideu que els fruits són de tots i que la terra no és de ningú».

El problema de Rousseau serà, estrictament, el de com fer compatibles la llibertat (natural) i el progrés (social), atenent a la necessitat de reconeixement que l'home no troba en la societat despòtica i que –en canvi– hauria conegut als boscos.

En definitiva, la Natura per a ROUSSEAU és una projecció del seu ideal d'harmonia i és un projecte de vida. La natura és també el model de socialització dels infants i al seu text pedagògic EMILI es proposa descobrir a partir del model de la natura totes les lleis morals i socials.

De què serveix la filosofia?

ROUSSEAU en filosofia és autodidacta. Coneixia la Bíblia (a la que deu el seu esquema històric) i els llibres que va poder llegir a la biblioteca de Mme de Warens. Però per a ell, la filosofia consisteix únicament en la moral i la moral es troba al cor de l'home, de manera que no filosofar no consisteix en un problema de lectures, sinó de sensibilitat. Els filòsofs (especialment els de París) són una colla de xarlatans de poca volada, perquè no creuen en res; del que es tracta –com diu en un moment del DISCURS SOBRE LES CIÈNCIES I LES ARTS– és de practicar la virtut, més que no d'estudiar-la. Els bons costums viscuts valen prou més que les lleis escrites.

ROUSSEAU denuncia així que els «philosophes» són sofistes que viuen com a paràsites, mantinguts des del poder aristocràtic, mentre ell es vol fidel al poble i s'afirma com a «Ciudadà de Ginebra» que, cal no oblidar-ho, era una República de ciutadans lliures. A la PROFESSIÓ DE FE DEL VICARI SAVOIA (un capítol central de l'EMILI), pregunta retòricament: «On és el filòsof que, per la seva glòria, no enganyaria conscientment el gènere humà? On és el qui, en el secret del

seu cor, no es proposa altra cosa que fer-se notar?» La filosofia, que no escolta el cor, és senzillament un joc enfadós.

A més, hi ha un altre element que el distancia dels Enciclopedistes. ROUSSEAU no accepta en absolut l'ateisme materialista. A la CARTA A CHRISTOPHE DE BEAUMONT (1762) arriba a dir: «Tot filòsof ateu és un raonador de mala fe encegat pel seu orgull». El materialisme li sembla una postura aristocràtica (cínica vulgar), en la mesura que és una posició que no deixa lloc als sentiments i a la compassió que mereixen els pobres.

Per a ROUSSEAU és també clar que al món hi ha un ordre necessari (i no un atzar) i que, a més, coneixem aquest ordre a través del nostre cor. No són arguments nous (provenen de Ciceró, via Sant Agustí) però –contra la idea diderotiana, i epicúria, d'un món basat en l'atzar– Rousseau defensa ferrenyament la idea de necessitat.

De què serveix la religió?

La religió de Rousseau és, inequívocament, «religió del cor», dictada pel sentiment interior. No cal creure, doncs, en la revelació, en els rituals, ni en el dogma, sinó en la puresa de les emocions de cadascú que ens guien en la direcció de la bona voluntat. A la PROFESSIÓ DE FE DEL VICARI SAVOIA dirà que: «no hi ha cap religió que dispensi dels deures de la moral». La religió sensible és sempre, i del tot, incompatible amb la intolerància. Això no vol dir que la moral evangèlica no sigui lloable, però els dogmes i, especialment, els miracles, són purament especulatius. Crist seria un exemple d'home de la natura, amarat de sensibilitat, que expressa la veritat de la religió natural. El que importa és la sinceritat del cor. Com diu el VICARÍ SAVOIA, tota religió positiva és acceptable mentre sigui compatible amb la religió natural.

Malgrat que no ho expressa en aquests mots, és clar que per a ell la força de la religió rau fonamentalment en la seva capacitat de fer-nos sentir pietat pels més petits i de moure els cors per a socórrer-los. En aquest sentit la religió és més útil que la filosofia. El seu humanisme, a diferència del model que provenia del Renaixement, apareix sempre com un humanisme del concret, atent al dolor dels humans autèntics i no a les abstraccions intel·lectuals. Per a ROUSSEAU «l'home» en abstracte no existeix; hi ha el desposseït, el primitiu, el feble... i tots aquests necessiten ser consolats.

Al CONTRACTE SOCIAL reserva al cristianisme de l'Evangeli el nom de «religió de l'home», i a les CARTES DE LA MUNTANYA l'anomena «institució social universal», en la mesura que suprimeix les barreres entre els humans i, en aquest sentit, la caritat cristiana seria una virtut moral cosmopolita coincident amb els ideals de les Llums (hipòtesi que, només d'imaginar-la, posava els pèls de la perruca de punta al deïsta Voltaire o a l'ateu Diderot).

Hi ha, però, un element de la religió cristiana que ROUSSEAU no veu de bon ull: el cristianisme, en considerar que la veritable pàtria dels humans és el cel pot arribar a ser contrari a l'esperit social i al patriotisme.

La religió serveix, en definitiva, per fer-nos més sensibles i, en última instància, la mateixa impotència de la raó per a comprendre el món (i per a comprendre el Mal) serà el testimoni més adient de la grandesa de Déu.

Aquesta confessió ha de ser posada al seu temps. En un segle que venera Newton i la física com a nous déus, ROUSSEAU té el valor de reivindicar el sentiment, en una efusió mística que anuncia el Romanticisme.

La voluntat general: l'home i el ciutadà

ROUSSEAU va escriure al DISCURS SOBRE LES CIÈNCIES I LES ARTS que: «les lletres i les arts són les garlandes que dissimulen les cadenes». Al fons de tota societat política civilitzada hi ha, doncs, el fet de l'opressió i de la submissió dels més febles al poder opressiu. Per a ROUSSEAU és un fet inqüestionable que allí on hi ha societat humana i poder del diner, hi ha degradació física i moral i opressió de l'home per l'home.

El problema de la política (la qüestió del poder) li interessa en la mesura que la llibertat política és el necessari complement de la sensibilitat moral, que és el que ens fa humans. Lector de Hobbes i Locke –i bon coneixedor de la història de la República romana– els seus ideals polítics van segurament a contrapèl del seu temps, però inicien el camí que porta a la Revolució francesa (en la versió de Robespierre) i al socialisme més dogmàtic del XIX.

El que es pretén en l'obra política de ROUSSEAU és trobar una fórmula que faci compatible la llibertat originària (pròpia de l'Estat Natural) i el progrés (propi de l'Estat Social). A la natura hi ha llibertat sense progrés; en la cultura hi ha progrés sense llibertat. La qüestió és com trobar una manera de fer la síntesi d'ambdós moments.

La seva proposta és el CONTRACTE SOCIAL (antecedent del concepte modern de "Constitució"). En el Contracte, l'home pacta d'igual a igual amb tots els altres humans per tal de constituir una societat. No renuncia a la seva llibertat – que és inalienable i forma part del seu ésser– però dóna la seva llibertat a la societat i rep, a canvi, la llibertat de tots els altres membres de la societat. El Contracte implica una profunda transformació del subjecte, una socialització integral, en què el "Jo" de cadascú es fon en el "Jo" col·lectiu.

La base del Contracte és que cadascú, en l'acte de constituir una societat, entrega la seva llibertat natural (la seva força) i rep, a canvi, la força de la llei i el dret, expressió de la voluntat general. Pel Contracte l'home accedeix a la llibertat civil i, en conseqüència, esdevé ciutadà. La llibertat civil s'oposa a la llibertat natural com l'universal s'oposa al particular.

Hi ha autèntica sociabilitat perquè hi ha Contracte i només podem ser lliures en condició de membres d'una societat basada en el pacte mutu. És el fet que jo sigui responsable de la llibertat dels altres (com els altres ho són de la meua) el que atorga legitimitat a una col·lectivitat política. Una societat despòtica, per exemple, seria il·legítima en la mesura que no hi ha aquest (mutu) respecte per la llibertat de tot o que, en altres paraules, no hi ha ciutadania.

La voluntat general és «general» per dos motius:

- En primer lloc perquè emana de tots els ciutadans; de manera que, fins i tot quan hi ha majories i minories en una societat; hi ha un acord estrictament unànime (consens absolut de tothom) a acceptar les regles del joc democràtic i les seves conseqüències.
- En segon lloc perquè és necessari que cada ciutadà, en votar, no pensi en els seus interessos particulars, sinó en l'interès general, més enllà de la pròpia classe social o de la seva ètnia.

La voluntat general és, doncs, l'expressió lliure alhora de l'individu i de la societat a la qual ell pertany, indissolublement unides.

Aquesta regla té importants conseqüències: en primer lloc socialitza els humans, fent-los membres comuns i iguals en drets de la comunitat política. Però, a més, en la mesura que la voluntat neix del consens evita el perill de totalitarisme perquè cap Líder Màxim o Cap Providencial no pot pretendre passar per sobre del poble que s'expressa i encarna ell tot sol la voluntat general.

L'educació, eina de ciutadania

EMILI, el text pedagògic de ROUSSEAU va aparèixer el mateix any (1762) que el CONTRACTE SOCIAL i no per atzar, sinó perquè –en profunditat– ambdós textos són complementaris, en la mesura que no hi ha ciutadania sense educació, en un sentit nou. Si volem crear un ciutadà que és expressió d'una societat basada en la voluntat general, necessitem ensems una educació renovada que no es limiti a ser una transmissió de coneixement sinó que eduqui, per aquest ordre, primer el cor, en segon lloc el judici moral i, finalment, la intel·ligència.

Un govern respectuós amb els drets de tots i de cadascú necessita, en paral·lel, una educació que no prepari homes submisos, sinó ciutadans lliures, desitjosos de col·laborar en el bé públic.

EMILI és una obra trencadora pel que fa a la pedagogia del seu temps. Potser avui, cansats de beneiteries sobre la suposada espontaneïtat dels infants, s'ha tornat massa fàcil criticar-lo, vistes les conseqüències de la seva ingenuïtat. Però al seu moment resultava del tot innovador recomanar a les mares que alletessin els seus fills, predicar contra els internats escolars, o rebutjar la repetició

mecànica de textos en llatí. Rousseau és dels primers a considerar el nen des del punt de vista de la seva evolució psicològica i a tenir present el valor dels sentiments en pedagogia

Convé no oblidar que l'EMILI és una novel·la i no un tractat de pedagogia i aquesta forma de transmissió del seu missatge va ajudar molt a la seva popularitat. Tot i que, per cert, el mínim que es pot dir de les seves opinions sobre l'educació de les dones és que són falocèntriques fins a l'angúnia: les nenes han de ser preparades tan sols per a ser esposes del seu homenet i mares dels seus fillets.

La pedagogia rousseuniana es fonamenta en tres idees, ferrenyament defensades:

- Allò primordial és l'educació del «cor del l'home», perquè els sentiments valen més que la raó.
- El model de l'educació és l'observació de la natura, però no per fer de l'alumne un misantrop; sinó per educar-lo lluny de la hipocresia social. Prendre model de la naturalesa és el millor per a produir homes lliures, socialment valuosos perquè hauran après a ser autònoms.
- L'educació, especialment als primers anys, ha de ser «purament negativa», en el doble sentit que, per una banda el seu preceptor l'ha d'apartar del mal social i que, per l'altra, no se li ha d'impedir expressar la seva capacitat creativa, ni limitar-li la seva llibertat, la curiositat natural, etc.

Potser aquest aspecte no-directiu de la pedagogia rousseuniana és, encara avui, un dels aspectes més actuals del seu pensament.

Rousseau i la Revolució Francesa

ROUSSEAU és, òbviament, el filòsof per excel·lència de la Revolució Francesa i per extensió d'una branca molt concreta del radicalisme polític. De Robespierre i els jacobins a Fidel Castro (que afirma que el llegia a Sierra Maestra) les seves idees han tingut, de sempre, una especial influència sobre totalitaris diversos. Es podrien donar algunes raons sobre aquesta atracció dels totalitaris per l'obra rousseuniana. La principal és aquesta profunda mania per la unanimitat que es troba arreu en la seva obra, i que sempre dóna bons rendiments a tot tirà I convindria no oblidar també la idea molt rousseuniana del poble com a ens que necessita ser protegit de les forces del mal. La personalitat paranoica del pitjor ROUSSEAU s'adiu molt, a més, amb la psicologia típica del dictador (especialment del model més tòpic de dictador-paternalista-d'esquerres).

Però, centrant-nos en la Revolució Francesa, seria molt senzill fer una llista d'elements que de les planes del CONTRACTE SOCIAL passen a la Constitució republicana:

- La idea que llibertat i igualtat han d'anar juntes (que no existeix en el liberalisme anglès).
- L'omnipotència de la Llei com a expressió de la voluntat general.
- La supremacia de l'interès col·lectiu, identificat (¿abusivament?) com a interès de l'Estat, per sobre dels interessos individuals.
- L'educació de les virtuts cíviques i especialment de l'«amor a la Pàtria».
- El culte a l'«Ésser Suprem», que prové de la PROFESSIÓ DE FE DEL VICARI SABOIÀ.
- El reconeixement del dret imprescriptible de resistència a l'opressió.

És difícil saber si Rousseau (al cap i a la fi un pessimista, incapaç de creure en el progrés), hauria aprovat la Revolució o hauria lamentat que derivés a una anarquia. Però en tot cas, sense les seves idees ajuden a bastir la nova comunitat política.

La teoria del “Jo” i la nova sensibilitat

El darrer ROUSSEAU, el de LES CONFESIONS i de LES MEDITACIONS DEL PASSEJANT SOLITARI anuncia plenament la nova sensibilitat romàntica. L'obra autobiogràfica de ROUSSEAU pren el relleu, en el temps, a l'obra filosòfica. El que descobreix i explota al darrer període és que la garantia de veritat del seu sistema filosòfic, allò que fa que tota la seva obra no sigui una simple hipòtesi abstracta o una utopia, és –ni més ni menys– que l'existència d'un «Jo», que en la seva pròpia biografia fa realitat l'Estat de Natura i els sentiments d'harmonia propis del “bon salvatge”. Que el seu sistema funciona es demostra, sobretot, perquè hi ha una vida (la seva) que ho exemplifica.

L'obra autobiogràfica de ROUSSEAU reposa sobre una hipòtesi delirant: tothom el persegueix, tothom el traeix, tothom l'abandona. Hi ha, en definitiva, una mena de “complot universal” contra ell que és home ingenu i de bon cor. Si el món de la Natura és «Transparència», la Cultura i la Societat són «Obstacle». Escriu perquè necessita que se sàpiga que el seu «Jo» és veritat en una societat feta de ficcions, on els homes autèntics són bandejats o, directament, bescantats.

A les RÊVERIES, que són la seva darrera obra, ho diu ben clar: «Me voici donc seul sur la terre», [“Vet aquí que estic sol a la terra”]. L'èxtasi i el silenci de la natura són per a l'ànima sensible la compensació d'una vida incompresa. Un jo massa sensible només pot aspirar a una escriptura autobiogràfica, feta de

confessions, meditacions, somnis i passejades, conversant amb ell mateix, intentant fondre's en la naturalesa.

Els romàntics admiraran profundament aquesta escriptura basada en el «Jo», perquè identifica un home que ni sap ni vol ser com cap altre. Però si ROUSSEAU té una obsessió per l'autobiografia és perquè vol, com diu algun cop en alguna carta: «que tothom llegeixi en el meu cor». El Romanticisme identificarà aquesta posició amb el sublim. Per a Voltaire i Diderot seria simple exhibicionisme narcisista.

Queden així exemplificades dues direccions en les Llums, la que s'inicia en Rousseau i, passant pel Romanticisme i el Socialisme, arriba a l'emotivisme contemporani, i a les eferescències comunitaristes; i la que, a partir de Voltaire i Diderot, passant per Mill i el Pragmatisme, arriba a la democràcia liberal, tintada d'escepticisme.

Rousseau és –dissortadament– més llegit que Diderot i a la societat hi ha encara massa gent que s'emociona amb Rousseau perquè no suporta pensar amb Voltaire. Rousseau serveix per a gent que s'agafa massa seriosament els seus sentiments i no suporta els dubtes. Voltaire i Diderot, en canvi, demanen, a parts iguals, ironia i crítica.